

ПЕРЕДУМОВИ, МОЖЛИВОСТІ Й ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОСТІ (міркування щодо діяльності і планів Інституту етнографічних досліджень Угорської академії наук)

Балаж Балог

УДК 39:061.22(439)+303.1

У статті подано огляд досліджень з терену етнографії суспільства, тут ідеться про передумови, можливості та перспективи досліджень сучасності, їх методологічний аналіз, актуальність, значення для процесу професійного оновлення науки. Автор насамперед зосереджується на розробках Інституту етнографічних досліджень Угорської академії наук, перераховує основні напрями вивчень, куди, зокрема, входить комплексне дослідження сьогодення спільнот різного рівня, серед них: націй, нацменшин, діаспор, конфесійних груп тощо.

Ключові слова: етнографія суспільства, Інститут етнографічних досліджень УАН, методологія, напрями, міська етнографія.

The article provides a review of studies from the field of ethnography of society; the question is about the preconditions, possibilities and opportunities of the present studies, their methodological analysis, actuality, importance for the process of professional updating of science. The author primarily focuses on the researches of Institute of ethnographic researches as of the Hungarian Academy of Sciences, lists the main areas of studies which consist of complex research of present communities of various levels, among them: nations, ethnic minorities, diasporas, religious communities, etc.

Keywords: ethnography of society, Institute of ethnographic researches of the Hungarian Academy of Sciences, methodology, directions, urban ethnography.

Ця стаття є виявом пошани до діяльності Міклоша Сіладі, якраз напередодні його сімдесятиріччя. Сіладі як керівник Відділу суспільної етнографії Інституту керував багатьма комплексними проектами досліджень сучасності, а також був редактором видань з цієї тематики¹. Автор цих рядків, свого часу перебуваючи на посаді співробітника відділу, яким керував Сіладі, а також ученого секретаря Інституту, займався підготовкою численних праць і планів,

що допомогло йому здійснити огляд досліджень сьогодення, які проводяться в Інституті. Моя праця, передусім, зосереджується на розробках Інституту етнографічних досліджень УАН, побіжно узагальнюючи основний досвід, що впливає з важливості студій і планів. Я не зупинятимусь детально на кожній темі, що є предметом вивчення окремих науковців, а лише на основних орієнтовних напрямках, дослідницьких темах загального характеру².

1. Роль досліджень сучасності в процесі професійного оновлення

Необхідність постійного оновлення окремих наукових дисциплін — аксіома, необхідна для будь-якої науки, зокрема і для етнографії. Суспільні трансформації як наслідок змін у європейському суспільстві, швидке зменшення селянства, акультурація й глобалізація спонукають до зміни теоретичних поглядів, методологічного оновлення науки задля повнішого охоплення й аналізу нових суспільних процесів та явищ³.

Хоча етнографічні дослідження новітніх явищ за допомогою сучасних поглядів і підходів в Угорщині мають свою передісторію⁴, безперечно усі вони спрямовані на вивчення історичних процесів. Однак питання зіставлення минулого і сучасності не може бути лише фактичним вибором для етнографічної науки. Наявність двох або більше поглядів на проблему є ключовим питанням в оновленні дисципліни. Дослідження сучасності дає багатшу на штрихи та відтінки картину, фіксує ті численні елементи, які історичні студії виявити не в змозі. Водночас історичні дослідження мають свої переваги: погляд із часової віддалі дає можливість ширше оглянути пласт джерел, що накопичувалися впродовж історії⁵. Енергія притягування/відштовхування⁶, впливаючи на орієнтацію етнографії в дослідженні минулого та сучасності, у багатьох випадках зливається, адже досліджувана сучасність згодом стає частиною історії. Йдеться про так званій історичний сучасний час, у якому вчений використовує перевагу студій сьогодення, а саме: час дослідження узгоджується з часом досліджуваного явища (тому спостереження і документація багатші на інформацію); присутній необхідний матеріал «тла», накопичений історичними вченнями. Аналіз сучасних явищ, які можна спостерігати сьогодні, треба спрямовувати на пізнання даного суспільства в якості контексту, трактувати як органічну частину історичних процесів⁷. Вивчення сьогодення неодмінно має бути відправним пунктом для подальших історичних досліджень. Такий водночас синхронний і діахронний підхід оцінює теперішність як часовий розріз, що швидко стає минулим, і є чеснотою, яка належить до

трендів європейської етнографічної науки. Його характерна розрізнявальна риса виводиться зі способу підходу до предмета дослідження й інших дисциплін (антропология, соціология). (Принципи щодо цих питань ще раніше сформуливали вчені Інституту Аттіла Паладі-Ковач⁸ і Міклош Сіладі⁹).

З розпадом селянського суспільства, з одного боку, вивищується роль досліджень сучасності. З другого, — сільська і селищна спільнота раніше були суспільно-комплексними, але в суспільній думці лише дослідження населення, яке називають просто селянським, що сформуливали впливові методи польової роботи (збирання за допомогою анкет, різного типу інтерв'ю, дослідження біографії, сімейної історії, наративів), означають серйозний «капітал» в руках етнографії. Такі «м'які» методи нині починають використовувати суспільні науки з історією включно, де історія повсякденного життя, погляд на історію «знизу», дослідження життєвого шляху за допомогою аналізу наративів лише нещодавно стали засобами оновлення історичної науки. Проте етнографічна наука й раніше досліджувала суспільні прошарки, які сміливо можна назвати не селянськими (міські, дворянські, промислові, торговельні, робітничі). Такі студії необхідно провадити й далі, їх слід поширити на групи, що утворилися в результаті переформування суспільної структури, адже за допомогою таких методів можна досліджувати формування будь-якого суспільного прошарку, групи, пов'язаної з поселенням, робочим місцем, закладом, а також рангу, культурної і вікової субгрупи. Отже, завдяки більш ніж двохсотрічному досвіду угорська етнографія, передусім спираючись на історичні дослідження, нагромадила такі численні напрацювання, методологію, теоретичні здобутки, що дали можливість аналізувати не лише вузькі аспекти життя, а й узагальнювати те, що традиційно називали селянським суспільством і сільською культурою¹⁰. Такою можливістю є суспільно-етнографічне дослідження сьогодення, оновлене деякими елементами методологічного і теоретичного досвіду соціології, екології та інших дисциплін.

2. Роль Інституту етнографічних досліджень УАН у дослідженнях сучасності (методологічні міркування)

Найважливішою характерною рисою суспільно-етнографічних студій Інституту є поглиблення сучасних комплексних досліджень локальних спільнот. У цих устремліннях Інститут може опиратися на власний двадцяти-тридцятирічний досвід, що носив на той час новаторський характер, між тим зважаючи на сучасні, іншого плану дослідження, що тривають в інших закладах. З погляду вивчення сучасних локальних суспільств, палітра тем ІЕД з досліджень сучасності є найбарвистішою. Окремі університетські кафедри (Сегед, Печ, Клуж, Дебрецен та ін.) досліджують спеціальну тематику (напр., народну релігійність, міжкультурну комунікацію¹¹, угорську етнографічну групу чанго¹²). Інші заклади, робочі групи (напр. КАМ, Громадський фонд Дослідження національностей) здебільшого проводять вивчення на обмежених територіях¹³. Є й інституції, які вивчають сучасний стан національних меншин (Інститут вивчення етнічно-національних меншин, Інститут Ласло Телекі тощо)¹⁴. Для тіснішого співробітництва між закладами щодо документації матеріального світу музейними засобами розроблено програму МаДЮК, яка спирається на емпіричні дослідження і діє в Етнографічному музеї^{15,16}.

Цей короткий огляд дає лише вузько сфокусовану тематичну орієнтацію партнерських закладів. Однак дослідження багатопарової дійсності пропонує безкінечні можливості, кращому розумінню її зв'язків, завдяки своїм особливим методам, може сприяти етнографія. Передусім дослідницькі засоби суспільної етнографії (базова польова робота, спостереження учасників, підготовка глибоких інтерв'ю) допомагають ґрунтовно, тобто на рівні особистості, вивчити невеликі спільноти, й на основі дослідження та пояснення таким чином виявлених суспільних змін мікрорівня зробити зрозумілими процеси макрорівня. Істотним є очікування — досі точно не сформульоване — аби накопичений етнографічною наукою матеріал Інститут прагнув безпосередньо застосувати на суспільному і економічному рівнях.

3. Основні напрями досліджень сучасності ІЕД

3.1. Дві найновіші праці ІЕД з досліджень сучасності донині мають взірцеву цінність — це монографії про північно-угорські села Варшань^{17,18} і Ноградшіпек¹⁹ та їх фольклор. Автори обох книг настійливо намагалися застосувати нові методи задля розкриття суспільних змін, які відбувалися в 1970 роках, та їх культурної проєкції²⁰. Власне, з того часу починаються дослідження, що тривають вже кілька десятиліть і ґрунтуються на польовій роботі; на прикладах поселень з різних регіонів країни вивчають реальні наслідки, суспільний вплив на селянський менталітет переходу від соціалістичної системи до ринкових відносин, в основі якого лежить громадянська демократія. Особливе значення таких праць полягає в тому, що ці проведені 20–30 років тому (із застосуванням нової наукової методики і засобів) дослідження можна повторити (re-study), що дозволяє вести мову про глибину суспільно-культурних процесів. Сталість і змінність, традиція і модернізація — це ті ключові поняття, якими послуговуються дослідники. Відмінні географічно і типологічно місцеві спільноти репрезентують різні моделі економічних і суспільних змін. У центрі досліджень стоять питання вивчення ролі попередніх економічних стратегій у сучасних пошуках шляху угорської периферії, відновлення чи переоцінки місцевих традицій, тобто форми наслідування зразків модернізації. Дедалі більше вчених звертається до стратегії суспільного життя і пристосування індивіда й місцевої спільноти, до нових типів організації суспільства, питань локальної й етнічної ідентифікації, зв'язку місцевої політики і влади²¹. Ці дослідження охоплюють процеси трьох часових періодів: соціалізму, перехідного періоду та часу після приєднання до Європейського Союзу. Інститут регулярно, кожні 3–4 роки, на відкритих конференціях розглядає дослідження, які стосуються суспільних та економічних процесів, що тривають з часу зміни системи у сільських спільнотах. Матеріал конференцій публікується в серії спільних із Центром Дослідження суспільства УАН видань.

Отже, Інститут за багатьма напрямками провадить дослідження з тематики (пост) селянських традицій, стратегій господарювання та збереження. Поряд з цими студіями

варто збагатити свій дослідницький багаж залученням прихованих аспектів суспільної дійсності в час зміни системи, як приміром, коло репродукції збитків, подальше існування редистрибуції, національні конфлікти. Наступне завдання означає знаходження засобами етнографічної польової роботи виявів закоріненого в менталітеті душевного пригнічення, спричиненого зміною системи (ностальгія, фрустрація, порушення норми).

3.2. Тепер очікуємо проведення нового дослідження Ноградшіпека з фольклору з методологічними висновками. Здійснені 30 років тому дослідження, опубліковані в розлогій книзі, репрезентують фольклорні скарби типового, «середнього» угорського села 1970-х років. Унаслідок глибоких суспільних змін, яких зазнало суспільство, зараз тут можна виявити цілком інший фольклор, і вивчивши відмінності, з'ясувати приховані риси трансформації, внутрішню динаміку. Подібне дослідження було проведено не так давно у Варшані, його соціоантропологічні висновки можна зіставити з результатами планових вивчень Ноградшіпека. Було б непогано, якби в повторних дослідженнях разом з Відділом фольклору взяли участь співробітники Відділу суспільної етнографії.

Ця робота спрямована передусім на те, щоб оглядово показати завдання сучасних студій суспільної етнографії. Однак виокремити сучасні явища доволі складно, тому дослідження історичних шарів різноманітних фольклорних жанрів разом із філологічним аналізом текстів потрібно якомога детальніше описати та розтлумачити. Поряд з добре відомими жанрами це фіксація того, в яких наративах, окрім особистих життєвих історій, нині оповідають події минулого сім'ї, меншої чи більшої спільноти (батьківщина), як трактують те, що бачать з часової відстані, і в який контекст вміщують свою та історію спільноти²².

3.3. Особливе значення внаслідок посилення в останні роки націоналізму²³ має дослідження сьогодення етнічних і національних спільнот різного рівня, серед них — націй, нацменшин, діаспори, конфесійних угруповань²⁴. Інтерес до регіональних і локальних культур, як і очікувалося, дедалі зростає, а інформаційний вибух призводить до змішання культур та

певних конфронтацій. Неабиякого значення ця проблематика може набувати стосовно географічно і політично роздробленого мадярства, якому властиві подальші роздроблення, роздрібнення, й водночас інтеграційні явища²⁵. Важливість регіональних досліджень мотивує також те, що серед центральноєвропейських регіонів значною є нерівномірність модернізації.

З огляду на сказане вище, суспільно-етнографічні дослідження поза межами країни, що теж входять у процес, в першу чергу, стосуються трансільванських спільнот, що збагачує загальне, міждисциплінарне дослідження діаспори. У проєкті, що розпочато спільно з Інститутом етнічно-національних досліджень УАН, здійснено спробу виробити таку дійову стратегію щодо врятуванню і ревіталізації культурних цінностей, яка означатиме конкретну допомогу для прийняття рішень на місцях, а також для церкви й освіти. Проблема діаспори пов'язана з такою суспільною небезпекою, що більше половини трансільванських угорців розсіяні на значній території. Проблема розпорошеності не зникає, бо її знову продукують угорці діаспори: спільноти, що живуть на периферії і колись належали до території основного угорського масиву, із зменшенням кількості населення переходять у стан розпорошеності. Важливим наслідком початку ХХІ ст. є те, що в країнах, які беруть участь у різних рівнях європейської інтеграції, частково в сусідніх країнах, відкриваються нові перспективи вирішення проблем угорських нацменшин і діаспори. Новими можливостями зможемо скористатися лише тоді, коли виробимо наукову теоретично обґрунтовану концепцію, що спиратиметься на інші галузі науки і спеціалістів економічного сектору. Тому при розгляді цього питання розраховуємо на підтримку і допомогу керівництва УАН. На цю тематику, зокрема, вже опубліковано видання англійською й угорською мовами²⁶.

3.4. Дослідження циган, що тривають зараз в ІЕД, відбуваються за двома напрямками. З одного боку, вивчають стратегії проживання, практику споживання і ціннісні преференції циган, які демонструють значні відмінності в кожному регіоні і групі. З іншого боку, проводять аналіз окремих фольклорних жанрів, а також зв'язків і специфіки

усності-писемності. Результати таких досліджень можуть посприяти прискоренню суспільної і ринкової (попит робочої сили) інтеграції, а також глибокому розумінню культурної інакшості циган, dokonечною умовою якої є попередження і вирішення міжетнічних конфліктів²⁷.

3.5. З окремих праць вимальовується один дослідницький план оцінки становища поколінь і реалізації спільно узгоджених поглядів. У його межах учасники досліджень можуть вивчати, тобто продовжувати вивчати, опираючись на найбільш ґрунтовні факти, пласти культури дітей, молоді (дитячий фольклор, субкультуру молоді), старших поколінь у локальних спільнотах. Такі праці мають особливе значення, оскільки суспільство старіє й відсоток літніх людей по всій Європі зростає.

3.6. Унаслідок суспільних перетворень підвищується значущість досліджень міської

етнографії, що в наступні десятиліття може стати одним із провідних напрямків²⁸. Безсумнівно, на цьому терені вся наука країни має великі прогалини, оскільки соціалістична ідеологія упродовж століть значно впливала на атмосферу цієї дослідницької галузі²⁹. Інститут етнографічних досліджень для щонайшвидшого виправлення цієї ситуації залучив спеціалістів, основним завданням яких є вивчення способу життя мегаполісу, спільноти промислового робітництва, міської культури³⁰. Їх коло формує дослідницька тематика, що стосується питань молоді, міської етнографії, робітничої і міської громадської культури. Етнографічні методи можна принагідно застосовувати до нових занять, моди, повсякдення міста і міських звичаїв, про що дізнаємося з численних, високого рівня праць міжнародної наукової спільноти.

Balogh Balázs – Borsos Balázs

[2006] A magyar néprajztudomány jelene. (Intézmények – tudományközi kapcsolatok). (www.matud.if.hu/06.html) час завантаження 2008-12-19.

Balázs Balogh – Zoltán Ilyés (eds.)

2006 Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin – Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Aspects of Ethnic Minority Protection. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.)

2007 Regionális identitás, közösségépítés, szorványgondozás. Kissebbségkutatás Könyvek. Budapest. Licitus Kiadó.

Biró A. Zoltán

Kutatási beszámoló a Csíki medencében végzett térségi vizsgálatról (www.topnet.ro/wac/news.htm час завантаження 2008-12-19.

Bodor Gergő

Jelenkutatás a baranyai kissebbségekről

(http://72.14.203.104/search?q=cache:M2qp8m7nWpJ:www.deldunantul.com/lang_change.php%3Flanguage%3D2%26url%Dindex.php253Fid%253D2438%2526PHPSESSID%253D51aaa35ab452ca096a2dbb90e70697a+jelenkutatas&hl=en&gl=us&ct=clnk&cd=4 час завантаження 2008-12-19)

Bodrogi Tibor (szerk.)

1978 Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi társadalomnéprajzához. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Feischmidt Margit

Interkulturális kommunikáció az amerikai IFOR bázis és Tazsár falu között (kutatási jelentés). (http://

www.maya.btk.pte.hu/kom/b/data/IFOR.asp час завантаження 2008-12-19)

Fejős Zoltán

MaDok. Jelenkorkutatás, néprajzi muzológia.

(http://www.neprajz.hu/tartalom.php?menu2=57 час завантаження 2008-12-19)

Kósa László

[2006] Gazdák és zsellérek. (www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=216&lap=0 час завантаження 2008-12-19)

[2001] A szocialista falu kutatása, városi néprajz, munkásfolklor. (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s05s02.html час завантаження 2008-12-19)

[2001] Korszakhatáron. (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s05s02.html час завантаження 2008-12-19)

[2001] A fölzárkozó társadalomnéprajz. (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s04.html час завантаження 2008-12-19)

[2002] A nagy távlátú történeti kutatások elkötelezettje. Interjú a 61 éves Kósa Lászlóval. (http://72.14.203.104/search?q=cache:5RN-uZx-fukJ:epa.oszk.hu/00000/00033/00011/palyakep.htm+jelenk час завантаження 2008-12-19)

Niedermüller Péter

[1994] Paradigmák és esélyek avagy a kulturális antropológiai lehetőségei Kelet-Európában? (http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1314/nieder.htm час завантаження 2008-12-19)

Paládi-Kovács Attila

[2002] Merre tart az európai néprajztudomány? (www.mta.hu/nytud/Paladishekf.rtf час завантаження 2008-12-19)

Розвідки і матеріали

- Pozsony Ferenc
[2006–2007] Jelenkutatás moldvai csángó-magyar falvakban. (<http://www.kjnt.ro/in.php?q=cHJvamVrdGVr&i=NA>) час завантаження 2008-12-19)
- Schwarz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.)
2005 Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.
- Szabó Mátyás
[1986] Some aspects of museum documentation (<http://www3.umu.se/kultmed/kurswebb/upload/kursplaner/831.pdf>) час завантаження 2007-01-27).
- Szemerényi Ágnes (szerk.)
1980 Nográdsipek. Tanulmányok egy észak magyarországi falu mai folklórjáról. Budapest. Akadémiai Kiadó.
Szilágyi Miklós (szerk.)
2002 Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.
Szilágyi Miklós
2007 Recens megfigyelés a történeti adatban – a recens adat történelmi jelentése. In Fülemlé Ágnes – Kiss Réka (szerk.): Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi lehetőségei. Budapest, L'Harmattan – MTA NKI. 13-24. /Documentatio Ethnographica 23/
- ¹Szilágyi 2002.; Schwarz – Szarvas – Szilágyi 2005.
²Тут я хочу зауважити, що намагався не згадувати імен у зв'язку з окремими дослідженнями (притримуючись десятирічної традиції повідомлення планів Академією наук).
³Balogh – Borsos (www.matud.iif.hu/06jul/06.html) час завантаження 2008-12-19.
⁴Fejős (<http://www.neprajz.hu/tartalom.php?menu2=57>) час завантаження 2008-12-19).
⁵Kósa (www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=216&lap=0) час завантаження 2008-12-19)
⁶Kósa (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s05s02.html) час завантаження 2008-12-19)
⁷Стосовно антропологічного підходу схожу думку висловлює Петер Недермюллер, та з протилежної до етнографії позиції. (<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1314/nieder.htm>) час завантаження 2008-12-19)
⁸Paládi-Kovács (www.mta.hu/nytud/Paladiszekf.rtf) час завантаження 2008-12-19)
⁹Szilágyi 2007
¹⁰Kósa (<http://72.14.203.104/search?q=cache:SRN-uZx-fukJ:epa.oszk.hu/00000/00033/00011/palyaker.htm+jelenk>) час завантаження 2008-12-19)
¹¹Feischmidt (<http://www.maya.btk.pte.hu/kom/b/data/IFOR.asp>) час завантаження 2008-12-19)
¹²Pozsony (<http://www.kjnt.ro/in.php?q=cHJvamVrdGVr&i=NA>) час завантаження 2008-12-19)
¹³Лише кілька окремих прикладів: Biró (www.toronet.ro/wac/newsh.htm) час завантаження 2008-12-19); Bodor (http://72.14.203.104/search?q=cache:M2qp8m7nWpoJ:www.deldunantul.com/lang_change.php%Flanguage%3D2%26url%3Dindex.php%253Fid%253D2438%2526PHPSESSID%253D515aaa35ab452ca096a2dbb90e70697a+jelenkutatasa&hl=en&gl=us&ct=clnk&cd=4) час завантаження 2008-12-19)
¹⁴Кілька показових прикладів: «Становище угорських циган на початку 21 ст.» (http://www.mta-ki.hu/kutatasi_programok/) час завантаження 2008-12-19), або «Парадоксальна інтеграція: господарські та суспільні зв'язки вздовж кордону після 1990 р. і Угорщина перед Європейською інтеграцією». (<http://telekiintezet.hu/kozep/kutatas/kutatas03.asp>) час завантаження 2008-12-19)
¹⁵Szabó (<http://www3.umu.se/kultmed/kurswebb/upload/kursplaner/831.pdf>) час завантаження 2007-01-27).
¹⁶Fejős (<http://www.neprajz.hu/tartalom.php?menu2=57>) час завантаження 2008-12-19)
¹⁷Відповідно до підназви я це місце не деталізую за окремими дослідженнями вчених, лише подаю основні орієнтаційні напрями, загальний опис дослідницької тематики.
¹⁸Bodrogi 1978
¹⁹Szemerényi
²⁰Kósa (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s04.html) час завантаження 2008-12-19)
²¹Balogh – Borsos (www.matud.iif.hu/06jul/06.html) час завантаження 2008-12-19)
²²Дякую за корисні консультації по цій темі Агнеш Семеркені та Ілдіко Ландграф.
²³Kósa (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s05s02.html) час завантаження 2008-12-19)
²⁴Paládi-Kovács (www.mta.hu/nytud/Paladiszekf.rtf) час завантаження 2008-12-19)
²⁵Kósa (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s05s02.html) час завантаження 2008-12-19)
²⁶Balogh – Ilyés 2006; Balogh – Bodó – Ilyés 2007.
²⁷Дякую Петеру Берті за консультацію по цій темі.
²⁸Paládi-Kovács (www.mta.hu/nytud/Paladiszekf.rtf) час завантаження 2008-12-19)
²⁹Kósa (www.hik.hu/tankovyvtar/site/books/b53/ch06s01s01.html) час завантаження 2008-12-19)
³⁰В Андьольфолді вже довгі роки триває етнографічний запис, а з 2007-го один стипендіат Молодіжної академії досліджує мікрореспубліку зовнішньопештського регіону.

Переклала з угорської Леся Мушкетик